

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ

МАРЦІЙЧУК ЮЛІЯ ІВАНІВНА

УДК [008:130.2](477)(043.3)

**ПРОЦЕСИ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ В КУЛЬТУРІ
НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ**

26.00.04 – українська культура

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата культурології

Харків – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківській державній академії культури, Міністерство культури України

Науковий керівник доктор історичних наук, професор
Шейко Василь Миколайович,
Харківська державна академія культури,
ректор

Офіційні опоненти: доктор культурології, професор
Сабадаш Юлія Сергіївна,
Маріупольський державний університет,
професор кафедри культурології
та інформаційної діяльності

кандидат культурології, доцент
Овчаренко Тетяна Станіславівна,
Одеський національний політехнічний
університет, доцент кафедри
культурології та мистецтвознавства

Захист відбудеться « 9 » червня 2016 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.807.01 у Харківській державній академії культури за адресою: 61057, м. Харків, Бурсацький узвіз, 4, Мала зала.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківської державної академії культури за адресою: 61057, м. Харків, Бурсацький узвіз, 4.

Автореферат розісланий « 27 » квітня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Ю. І. Лошков

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Процеси, що відбуваються в культурі останнього десятиліття ХХ – початку ХХІ ст., є унікальним матеріалом для дослідження. Зміни в дослідницьких програмах за змістом пов'язані з ідеєю про «візуальний поворот» у сучасній культурі, якій притаманні кардинальні трансформації: перехід від її текстоцентричних до візуально опосередкованих форм, що потребує концептуального переосмислення соціокультурної реальності.

Візуалізація – один із засобів трансляції наступності й динаміки в соціокультурному просторі. Зміни в структурі стилю мислення пов'язані зі збільшенням візуальних репрезентацій у сучасній культурі, зовнішня форма яких інколи превалює над змістовністю і сенсом. Тому необхідним є культурологічне дослідження цих явищ з метою вивчення їх специфіки, з'ясування логіки розвитку і функціонування в означеній ситуації.

В умовах глобалізації візуальні тексти як зримі моделі цінностей і норм культури, що є кодовими за значенням та представлені знаками, символами й образами, набувають дедалі більшої значимості як способу міжкультурного спілкування. Формування єдиного світового інформаційного простору, його відкритість і доступність, з одного боку, спричиняють стандартизацію і уніфікацію змістів, які візуалізуються, з іншого – уможливають існування візуально неподібного. Здобуття Україною державної незалежності відкриває нову сторінку в її історії, розбудові національної культури. Цьому сприяють як внутрішні процеси – поглиблене формування національної самосвідомості, створення самозахисного механізму національної культури, так і зовнішні – налагодження міжнародного культурного обміну, діалогу культур.

Актуалізується проблема представлення і закріплення нового образу країни за кордоном. Важливе місце у формуванні відповідного сприйняття України в культурному контексті інших країн світу посідає мистецька візія. Значення візуалізації полягає в тому, що остання постає як результат культуротворення, інтерпретація світу у видимій формі, трансформування суб'єктивних, групових, колективних інтенцій в артефакти культури. Значимість візуалізації пояснюється її універсальністю, можливістю компактно передавати інформацію і прискорювати процес сприйняття.

На процеси візуалізації в культурі впливає і вирішення питань щодо самовизначення та ідентифікації України в історичному аспекті, з якими корелюється проблема збереження й трансляції національно-культурних смислів у візуальному мистецтві. Зазначені проблемні ситуації потребують осмислення репрезентацій реальності у візуальних практиках залежно від існуючого культурного контексту. Отже, необхідність дослідження особливостей процесів візуалізації, їх значимості для сучасного етапу розвитку української культури є актуальною.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота відповідає комплексній темі науково-дослідної роботи

Харківської державної академії культури «Вітчизняна та світова культура: історико-теоретичні аспекти» (Державний реєстраційний номер 0109U000511) і науковому напрямку «Проблеми історії та теорії культури» плану наукових досліджень кафедри культурології та медіа-комунікацій на період 2011-2015 рр., затвердженому рішенням ученої ради Харківської державної академії культури від 25.02.2011 р. (протокол № 9).

Мета і задачі дослідження Мета дисертації полягає в дослідженні процесів візуалізації в культурі та виявленні її змістів в умовах незалежності України.

Реалізація поставленої мети досягається вирішенням таких наукових завдань:

- концептуально осмислити візуалізацію як явище, що домінує в сучасній українській культурі;
- визначити особливості сенсотворення, що виникає на перетині ініціатив соціальних акторів у реалізації візуалізації та її осмисленні;
- виявити місце і роль візуалізації в образному моделюванні культури й іміджу України в умовах її становлення як незалежної держави;
- розглянути візуалізацію як модус деконструкції змістів культури минулого в аспекті значимості для сучасної України;
- з'ясувати специфіку візуалізації «деструктивного» як стратегії у візуальній культурі незалежної України;
- охарактеризувати візуалізацію проблеми межі реального/віртуального в сучасній українській культурі.

Об'єктом дослідження є культура України в роки незалежності.

Предмет дослідження – місце і роль процесів візуалізації в культурі незалежної України.

Методи дослідження. Необхідність розвитку культурологічного знання зумовлена створенням загальної картини існування явищ культури. Тому саме культурологічний підхід до осмислення процесів візуалізації вможливорює цілісно й комплексно проаналізувати, виявити роль і місце останніх у культурі України.

Комплексність культурологічної парадигми потребувала використання на різних етапах дослідження відповідних методів і методик, зокрема семіотичного методу, мистецтвознавчого аналізу, системного аналізу, аксіологічного методу. Осягнення «постсучасного» виміру культури стало можливим і завдяки методології постмодерністських концепцій. Важливими для виконання цієї роботи були методологічні принципи постструктуралізму щодо інтерпретації текстів культури. Чинники, які впливають на формування візуалізації, потребували використання комплексу теоретико-методологічних концепцій, які містяться в працях М. Баксандалла, Поля дю Ге, К. Гірца, О. Кравченка, Е. Панофського, С. Холла, В. Шейка та ін.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що з позицій культурології здійснено комплексний аналіз процесів візуалізації в культурі незалежної України.

Уперше:

– виявлено когнітивні можливості культурологічного підходу до наукового вивчення процесів візуалізації в культурі незалежної України;

– концептуально осмислено явище візуалізації в культурі як засобу, що сприяє розбудові незалежної української держави та формуванню національної ідентичності;

удосконалено:

– осмислення візуальних досліджень культури в аспекті розширення їх меж і об'єкта;

– розуміння специфіки візуалізації в умовах формування культурного простору незалежної України;

набуло подальшого розвитку:

– виявлення особливостей змістового наповнення візуалізації в умовах незалежної України;

– визначення позитивного й негативного значень візуалізації явищ сучасної української культури.

Практичне значення одержаних результатів. Основні положення дисертаційного дослідження спрямовані на поглиблене розуміння візуалізації в культурі з урахуванням складності процесів самовизначення та ідентифікації України в історичному аспекті, що корелюються з проблемою образного моделювання незалежної держави. Матеріали дослідження є підґрунтям для подальших наукових розвідок з питань візуалізації культури в межах українського і світового культурних просторів, які доцільно використовувати в навчальному процесі для підготовки навчально-методичних посібників та загальних і спеціальних курсів з культурології, філософії культури, мистецтвознавства.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення і висновки дисертаційного дослідження викладено й апробовано на таких конференціях: міжнародній науковій конференції «Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку» (Харків, 26–27 листопада 2015 р.), міжнародній науковій конференції «Дні науки філософського факультету Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка» (Київ, 15–16 квітня 2014 р.), II міжнародній науково-практичній заочній конференції «Наукові пошуки: актуальні проблеми теорії і практики» (Київ, 29 квітня 2015 р.), Шевченківському міжнародному літературному конгресі, присвяченому 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка (Київ, 10–12 березня 2014 р.), щорічних всеукраїнських науково-теоретичних конференціях молодих учених «Культура та інформаційне суспільство XXI століття» (Харків, 18–19 квітня 2013 р., 24–25 квітня 2014 р., 22–23 квітня 2015р.), I всеукраїнській науково-практичній конференції студентів та молодих науковців «Культура у фокусі наукових парадигм» (Донецьк, 25–26 квітня 2013р.), III всеукраїнській науково-практичній конференції «Візуальність в українській культурі: статус, динаміка, контексти» (Черкаси-Канів, 9–10 жовтня 2013 р.), IX всеукраїнській науково-

практичній конференції «Українська культура у розмаїтті виявів» (Рівне, 12–13 листопада 2013 р.), II всеросійській науково-практичній конференції студентів, аспірантів і молодих учених, присвяченій року культури в Росії «Культурні тренди сучасної Росії: від національних витоків до культурних інновацій» (Белгород, 17–18 квітня 2014 р.), міждисциплінарній науково-практичній конференції «Мова. Наука. Культура» (Харків, 10 червня 2015 р.).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження відображено в 15 одноосібних публікаціях, серед них 4 статті опубліковано в наукових фахових виданнях України, 1 стаття – у виданні, яке входить до міжнародних наукометричних баз, 10 тез доповідей – у збірниках матеріалів конференцій.

Структура дисертації зумовлена метою та завданнями дослідження. Робота містить вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел (229 позицій, зокрема 26 – іноземними мовами). Загальний обсяг дисертаційної роботи становить 187 стор. Основний текст викладено на 160 стор.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, її зв'язок з науковими програмами, планами і темами; сформульовано мету та завдання; визначено об'єкт і предмет, методи дослідження; розкрито наукову новизну, практичне значення одержаних результатів; наведено дані про апробацію результатів роботи, публікації автора та структуру.

Перший розділ «Теоретико-методологічні засади дослідження» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі *1.1. «Теоретична концептуалізація та особливості візуалізації»* окреслено змістовий діапазон поняття «візуалізація», яке не набуло повного культурологічного осмислення. Зміст візуалізації розкривається через дихотомію «видиме/невидиме». Під «видимим» розуміємо проектування в зримій естетично-знаковій формі суб'єктивних світовідчуттів, детермінованих соціокультурними обставинами. Водночас «невидиме» є результатом, залежним від когнітивних можливостей, та реалізується через стратегію відбору. Йдеться про візуальну програму як конкретно-історичну норму візуальних репрезентацій. «Невидиме» – це й управління процесами сприйняття візуального в культурно-історичному контексті, на основі чого формується інтерпретативна рамка. На суб'єктивне усвідомлення впливає долученість до «візуального поля» (М. Мерло-Понті). Підкреслюються значення контексту функціонування візуалізації в культурі та його вплив на оновлення або нівелювання її змістових характеристик.

У підрозділі *1.2. «Теоретичні напрями осмислення візуалізації в межах гуманітарного знання»* визначено, що культурологічний дискурс уможливорює інтеграцію положень щодо візуалізації, які наявні на перетині різних предметних сфер (філософії культури, мистецтвознавства, дизайну, візуальної антропології, психології, педагогіки тощо). Теоретичним

підґрунтям осмислення візуальних образів є зарубіжні наукові джерела, серед яких слід відзначити таких авторів: М. Баль, Х. Бельтінг, Х. Бредекамп, Г. Бьом, М. Джей, М. Диковицька, Д. Діді-Юберман, Дж. Елкінс, М. Мерло-Понті, Н. Мірзоев, Т. Мітчелл, К. Моксі, Д. Натариус, Л. Пауелс. Кореляція вербального і візуального пояснюється синкретичністю, контамінацією, компліментарністю (Р. Барт, І. Данилова, О. Моргун, Л. Пауелс, В. Савченко). Відзначається формування нелінійного типу візуальної комунікації на противагу лінейному розумінню комунікативних процесів (А. Бергер, Р. Порозов). Впливовість візуалізації на культурні трансформації розглядали З. Абрарова, В. Беньямін, Д. Берн, Ж. Бодрійяр, П. Вірілію, І. Герасимова, А. Демшина, І. Єлхова, О. Єрмілова, А. Жигарева, С. Жижек, О. Кодьєва, М. Маклюен, Н. Межирицька, Т. Овчаренко, Е. Пановський, Г. Певченко, Ю. Сабадаш, С. Симоненко, А. Усманова, В. Флюсер та ін. На виявлення взаємодії візуального з темами влади, аналізом владних структур, дискурсивних практик спрямовані наукові пошуки Т. Беннет, Г. Дебора, Ф. Джеймісона, Д. Кампер, Дж. Крері, Г. Полокк, М. Фуко. На межі антропології, мистецтвознавства і філософії опрацьовують проблематику онтології образу та його місце в становленні візуальної культури Є. Александров, О. Аронсон, А. Венкова, В. Круткін, Г. Орлова, В. Подорога, О. Петровська, Н. Сосна. Сферу візуальності у філософській думці розглядають К. Батаєва, Д. Петренко, О. Пушонкова; у контексті мистецтвознавчих студій візуальність вивчають З. Алфьорова, С. Безклубенко, І. Зубавіна, О. Петрова, В. Сидоренко, Г. Чміль, О. Шило; питання репрезентації сучасного українського візуального мистецтва набуло висвітлення в працях О. Авраменко, В. Бурлаки, Г. Вишеславського, О. Голубець, О. Роготченка, О. Сидор-Гібелінди, О. Федорука, О. Чепелик та ін.

У підрозділі 1.3. «Методологічні засади дослідження візуалізації» обґрунтовано, що культурологічний підхід уможливорює розгляд означеного предмета дослідження цілісно, у взаємозв'язку з впливовими елементами й умовами соціокультурного буття (О. Кравченко, В. Шейко). Культурологічну основу дослідницького інструментарію становлять відповідні методи та методики. Значення семіотичного методу полягає у виявленні специфіки сенсотворення. Культурний досвід впливає на формування візуалізації й у такій формі набуває символічного відображення. На основі мистецтвознавчого аналізу здійснено проблемно-змістову реконструкцію відповідних візуальних текстів. Використання системного аналізу як дослідницької методики надало можливості розглянути візуальну комунікацію, в якій взаємозв'язок і взаємодія декількох сторін (автор, візуальний естетичний об'єкт, критик/глядач) визначають нові, цілісні властивості візуалізації. Аксиологічний метод допоміг з'ясувати протиріччя в оцінці прояву й результатів впливу візуалізації на трансформації в культурі та розбіжності в аксиологічних судженнях щодо візуальних естетичних об'єктів. Осягнення «постсучасного» виміру культури стало можливим завдяки методології постмодерністських концепцій Р. Барта, Ж. Бодрійяра,

Ж. Дерріда, Ж. Ліотара, М. Фуко та ін. Методологічні принципи постструктуралізму щодо інтерпретації текстів культури дозволяють вивчати вплив контексту й аналізувати несистемне, унікальне, що реалізоване в несвідомому й потребує інтуїтивного сприйняття. Зокрема, теоретико-методологічні положення У. Еко, сформульовані в концепції «відкритої структури», відбивають стратегію сприйняття візуальних естетичних об'єктів, коли інтерпретація визначених форм змінюється їх осягненням у динамічних ситуаціях. Для культурологічного аналізу процесу творення культурного явища використано теоретико-методологічні положення Поля дю Ге. Акцентується на значимості розкриття компонентів, пов'язаних із творенням культурних смислів, сприйняттям культурної форми, сформованими репрезентаціями та ідентичностями. Концепція іконографії Е. Панофського надає змоги усвідомити внутрішнє значення чи зміст за допомогою «синтетичної інтуїції» як методологічного інструменту інтерпретації – виявлення наявності принципів, характерних для певної доби із системою світоглядних переконань, що набули візуального відображення. Запропоноване С. Холлом теоретико-методологічне обґрунтування міжкультурної комунікації вможливило осягнення кодів, які дозволяють передавати певні поняття та ідеї через системи репрезентації – мову, письмо, візуалізацію – і водночас інтерпретацію в процесі комунікації, використовуючи ті самі системи. Альтернативні й опозиційні стратегії в інтерпретації як наслідок протистояння виявляються в невідповідності декодованого змісту закодованому. У зв'язку з категорією бачення важливою є методологічна ідея культурної зумовленості зорового сприйняття та конструювання, зокрема в концепції М. Баксандалла «period eye». Звернення до теоретико-методологічних положень К. Гірца дозволило відійти від абстрактного дослідження знаків, зосередившись на вивченні у звичному для них середовищі існування, визначаючи детермінованість осмислення змісту візуалізації в національно-культурному контексті.

Другий розділ «Візуалізація як культурна домінанта сучасності» містить три підрозділи.

У підрозділі 2.1. *«Візуальні дослідження сучасної культури: між підтримкою розширення і зміцнення меж»* проаналізовано трансформацію дослідницької програми, що пов'язана з утвердженням «візуального повороту», в контексті якого реалізується розкриття ознак сучасної культури. Прагнення використовувати методологічний ресурс історії мистецтв для аналізу нових мистецьких об'єктів змінюється обґрунтуванням необхідності їх дослідження в міждисциплінарній площині. Визначено вектори візуальних досліджень. У межах інтерпретативної парадигми вирішується проблема кореляції між репрезентацією, інформацією та значенням. У контексті парадигми «присутності» нівелюється роль людини для демонстрації візуальних об'єктів у зв'язку зі збільшенням зримих образів та можливостей щодо їх відображення. У візуальних практиках заміняється відсутність реальної речі різними видами візуальної присутності. Такі практики як об'єкти візуальної культури стають активними елементами, що впливають на

життя соціальної спільноти. Означене засвідчує значимість вивчення того, яким чином візуальні об'єкти використовуються в культурі. Крім того, візуальні естетичні об'єкти – результати певного типу сприйняття, мислення й аксіологічного судження, що є спільним для певної соціальної групи. Відтак, їх аналіз розкриває особливості культури.

У підрозділі 2.2. *«Культуротворча активність соціальних акторів щодо візуалізації та осмислення її результатів»* визначено, що розвиток візуалізації в культурі залежить від конвенційного канону, якого дотримує митець. Це проявляється у формуванні особливостей візуального дискурсу, реалізації відповідного світосприйняття, утіленні художньо-зорового досвіду культурно-історичного періоду, конструюванні програми сприйняття у тому разі, коли візуальна практика є об'єктом стратегічно спланованої дискомунікації. Окреме значення надається глядачеві, оскільки в сучасній культурі акт сприйняття перетворюється на співтворчість. З одного боку, важливо відзначити значимість «руху» глядача з видимого в символічний простір, з іншого – принцип упізнавання, що реалізується через «колективну афектацію». Акцентовано на функціональному завданні критика в продукуванні суджень з позиції публіки, тобто поясненні з відкриттям ключів-орієнтирів і творенні соціальної критики; йдеться про оцінку як наслідок соціальних умовностей з їх змінними стандартами.

У підрозділі 2.3. *«Візуальні відображення явищ культури: позитивні й негативні аспекти»* розкрито роль візуалізації та підкреслено її неоднозначність попри актуальність у культурному просторі. Масштабність візуалізації зумовлює фрагментарність світосприйняття. Візуальні повідомлення здійснюють вплив незалежно від змісту повідомлень, оскільки адресовані не лише до когнітивного компонента особистості, а й до афективного. У зв'язку з можливостями технічної відтворюваності виявлено перевагу споживання над творчістю в культурній діяльності, формування репродукованих і тиражованих візуальних об'єктів. Визначено трансформації, що є результатом створення візуально-віртуального простору. За таких умов «порції» візуального досвіду Іншого можуть превалювати над особистим. Фіксується ситуація розриву між організованим візуальним середовищем (візуальною пропозицією) і реальним буттям. Акцентовано на проблемі екології зображень у зв'язку з формуванням специфічних візуальних дискурсів, спрямованих на розкриття насилля, заборонених у соціумі проявів жорстокості. Доведено зниження рівня чутливості до проявів візуальної жорстокості. Увагу зосереджено на візуалізації як маніпуляції, що спотворює образ реальності, та візуальній прозорості для здійснення візуального соціального контролю над приватним простором. Візуалізація може бути способом подолання інформаційної кризи й анестезією різних культурних травм.

Третій розділ «Динаміка змістів у візуальних формах відображення культури незалежної України» має 5 підрозділів.

У підрозділі 3.1. *«Розбудовування українського культурного простору: пошуковий вектор у візуалізації»* розглянуто візуалізацію як варіант

образного моделювання України. Йдеться про створення образно-символічного ряду з відображенням смислів національної ідентичності для культурного розвитку України. У цьому сенсі важливе значення має трансляція національно-культурних змістів у візуальному мистецтві як результат концентрування й відображення цінностей і знаків, які розкривають настанови національної культури. Здобуття Україною незалежності потребувало відповідного розвитку візуального мистецтва, що вможливило конструювання її образу у світовому вимірі. Обґрунтовано, що на процеси візуалізації в культурі впливають трансформації закритого суспільства у відкрите. Розкрито дискусії щодо доцільності візуалізації теми колоніальної залежності України в минулому. Доводиться необхідність розвитку процесів візуалізації в поєднанні національних традицій із цивілізаційними досягненнями.

У підрозділі 3.2. *«Візуалізація як модус деконструкції змістів минулого в аспекті значимості для сучасної України»* відзначається прояв тенденції введення образів минулого до сучасної культури як один із засобів реалізації комеморації, характерної незалежній Україні.

Візуальні проекти дозволяють реконструювати й увіковічнити в зримій формі динамічні образи людей та подій. Візуальні матеріали, в яких фіксуються меморіальні практики, стають бар'єром забуття і підґрунтям для нових форм комеморації, притаманних сучасній епосі. У символічних просторах відбувається оприлюднення спогадів різними методами. Для української культурної пам'яті видатні постаті з їх творчим, науковим і моральним авторитетом є важливими меморіальними символами. Реконструкція життя й діяльності відомих діячів – один із важливих засобів, що сприяють збереженню національної ідентичності. У процесі візуалізації уявлень про видатну особистість доведено значимість культурно-політичного контексту.

У підрозділі 3.3. *«Трансформація індустріальних мотивів та їх візуалізація в умовах постіндустріальної культури»* констатовано, що важливу роль в означеному відіграють два аспекти. З одного боку, це реактивація об'єктів індустріальної культури, в яких спостерігається художня рефлексія щодо процесів створення індустріальних міст та подальшої втрати їх значимості. Відповідно, сучасне художнє мислення звертається до історичної пам'яті. Водночас відбувається візуальна рецепція сучасності. У візуальній формі відображається світовідчуття між зникаючим минулим і невідомим майбутнім. Реактивовані об'єкти індустріальної культури перебувають у межовому стані, слугують демаркаційною лінією між недіючим і діючим. Форми минулої епохи перетворюються на місце продукування нових смислів. З іншого, – взаємозв'язок з об'єктами індустріальної культури полягає в тому, що зберігає актуальність виробнича складова в процесах візуалізації.

У підрозділі 3.4. *«Візуалізація деструктивного в культурі: множинність моделей сенсотворення»* доведено необхідність розширювати межі міркувань стосовно візуалізації «деструктивного». Йдеться про відхід

від потрактування візуалізації «негативного» в проектах митців України як стратегії, що ставить під сумнів онтологію культурності. Візуальні знаки постають «моментами підозри», сприймаються як утілення прихованого, небезпечного, загрозливого. Такі візуалізації нівелюють позицію «контроль-вплив» у проекції спілкування. Активізуюча функція візуалізації «деструктивного» доведена через пробудження інертності соціуму, акцентування на нагальних проблемах і стимулюванні діяльності щодо їх вирішення.

У підрозділі 3.5. «Візуалізація проблеми межі реального та віртуального в сучасній культурі» проаналізовано соціокультурні передумови, що пояснюють актуалізацію в проектах митців України теми візуалізації як дублювання світу у віртуальній формі, яка складається із фрагментів реальності. Зазначено, що в сучасній культурі проблематично відокремити достовірне буття і його віртуальний аналог. Осягнення світу у формі зображень є пропозицією відчутти віддаленість реального. Таким чином, аргументовано, що у візуальній культурі України репрезентовано проблему втрати уявлень про цілісність світу.

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження досягнуто мету дисертації, вирішено всі поставлені завдання, що дозволило дійти основних наукових висновків.

1. Охарактеризовано візуалізацію як домінуюче явище в сучасній українській культурі. Візуалізація потрактовується як утілення мислеобразів у зображувальних формах, що мають певне смислове навантаження. Акцентовано на трансформації сучасних дослідницьких програм, характерною ознакою яких є утвердження «візуального повороту» – Visual Studies (візуальних досліджень). Концептуальна ідея «візуального повороту» детермінує дослідження візуалізації, що спричиняє позитивні й негативні трансформації.

2. Запропоновано визначення сутності візуалізації в межах культурологічного підходу через дихотомію невидиме/видиме. «Видиме» є результатом перетворення суб'єктивних (колективних) інтенцій в артефакти культури завдяки освоєнню, інтерпретації та візуальному відображенню соціокультурної реальності. Особливості трансформації внутрішньо орієнтованої візуалізації в зовнішню розкрито через здатність до створення уявних образів з їх заміною зримими естетично-знаковими формами. Зазначено, що «невидиме» детерміноване індивідуальними когнітивними можливостями й особистим образним досвідом, які відбиваються в специфіці інтерпретації одного й того самого об'єкта і його візуального втілення. Поряд із суб'єктивними аспектами окреслено вплив загальнокультурного контексту: «невидиме» реалізується через стратегію відбору, згідно з якою, з одного боку, конститується необхідність залишати дещо прихованим, відповідно, й незримим, з іншого, стає можливою візуалізація тих аспектів об'єктів, які раніше були неявними.

3. З'ясовано, що образи в процесі культуротворення замінюють відсутність реальної речі різними видами візуальної присутності. Як наслідок, збільшення зримих образів та технологічних можливостей щодо їх відображення призвело до зменшення ролі людини в демонстрації змодельованих візуальних об'єктів. Виявлено залежність процесів створення візуальних текстів від типу сприйняття, мислення й аксіологічних переконань, характерних для суб'єктів культури. Відповідно, через конкретно-історичні смисли та форми їх фіксації виявляються ознаки, які притаманні конкретній культурі.

4. Проаналізовано візуальну комунікацію в її нелінійному типі розгортання, що простежується в трансформації ролі соціальних акторів й визначається їх позиціями. Виявлено вплив на розвиток візуалізації конвенційного канону, якого дотримує митець і який регламентується особливостями світосприйняття і художньо-зорового досвіду культурно-історичного періоду. Акцентовано, що в процесі моделювання й інтерпретації образу митець відтворює особисту позицію, але водночас на її формування впливає зовнішня соціокультурна ситуація. Виокремлено різні підходи до тематично означуваного поля відображення: глядач, з одного боку, може провокувати ситуацію узгодження в діалозі сенсів, запропонованих автором, з іншого боку, є варіант відходу від інтерпретації дійсності згідно з утіленою засобами візуалізації моделлю сприйняття. В останньому разі глядач має активну позицію: стає співучасником усвідомлення соціокультурної реальності й працює над доповненням смислів, представлених у візуалізації. Відзначено значимість «руху» глядача з видимого в символічний простір та принципу впізнавання, що реалізується через «колективну афектацію». Виявлено активність позиції критика в продукуванні аксіологічних суджень як наслідок соціальних умовностей з їх змінними стандартами. Отже, сенсотворення може спрямовуватися на те, щоб продемонструвати впорядкованість світу або, навпаки, довести його деструктивність, що варіюється залежно від того, яку світоглядну настанову мають на меті реалізувати автор, критик, глядач.

5. З'ясовано значення візуалізації в подоланні інформаційної кризи та сприянні «анестезії» різних культурних травм. Доведено, що масштабність візуалізації зумовлює фрагментарність світосприйняття, а динаміка виникнення і способів використання візуальних об'єктів у культурі актуалізують проблему їх місця та значення як регулятора морально-естетичних координат сучасності. Акцентовано на здійсненні впливу візуальних повідомлень незалежно від їх змісту, оскільки вони адресовані не лише когнітивному компонентові особистості, а й афективному. Зосереджено увагу на візуалізації як маніпуляції, що спотворює образ реальності, візуальній прозорості для здійснення візуального соціального контролю над приватним простором.

6. Обґрунтована думка, згідно з якою здобуття Україною незалежності потребувало відповідного образного моделювання, тобто створення образно-символічного ряду, що відображає смисли національної

ідентичності. Акцентовано на певній невизначеності того, яким чином донести національно-культурні змісти у візуальній формі. Зазначено, що періоди посилення етнонаціональної самосвідомості переривалися в історичному часі, чим і пояснюється складність панорамного бачення минулого. Саме тому трансформація закритого суспільства у відкрите характеризується невизначеністю орієнтирів та кінцевих цілей. Окреслено процеси, які відбувалися паралельно: аналіз комплексу проблем візуального мистецтва ХХ ст. і його розвиток в аспекті трансляції національно-культурних змістів. Останні є результатом концентрування й відображення цінностей і знаків, в яких розкриваються настанови національної культури. З'ясовано, що візуалізація національно-культурного змісту є символічною системою, яка репрезентує досвід поколінь людей, особливості їх світорозуміння. Аргументовано доцільність розгортання процесів візуалізації, де пріоритетними є культурні феномени, в яких відродження національних традицій поєднується із цивілізаційними досягненнями.

7. Доведено, що культурні процеси в умовах незалежної України сприяють відбиттю, зокрема у візуальних репрезентаціях, пам'яті минулого, акцентовано на візуалізації як модусі реконструкції змістів культури минулого в аспекті значимості для сучасної України. Означені сюжети як знаки змушують усвідомити минуле й сприймати по-новому сучасні культурні процеси. Відстеження смислової динаміки одного й того самого образу засвідчує вплив соціокультурних умов на розвиток різноманітних трактувань. Тому намагання візуально представити образи минулого, надавши їм сучасного сенсу, є способом долучити їх до актуальної культурної дійсності. Отже, реалізація означеного відбувається за допомогою виокремлення аспектів, пов'язаних із темами минулого, що замовчувалися (залишаючись невидимими) або ж обмежувалися стереотипними відповідями (видиме в потрібному аспекті).

8. Визначено, що на процес трансформації індустріальних мотивів та їх візуалізації в умовах постіндустріальної культури впливає принцип контекстуалізації. З одного боку, йдеться про художню рефлексію індустріального культурного контексту у візуальних практиках, з іншого, слід зважати на функціонування візуальних форм, які відбивають сучасні виклики. Таким чином, візуальне мистецтво в промисловому контексті балансує на межі індустріального й постіндустріального. З'ясовано, що взаємозв'язок з об'єктами індустріальної культури полягає в тому, що зберігається актуальність виробничої складової в процесах візуалізації. Водночас зазначено, що результат перетворення форм минулої епохи в продукування нових смислів відповідно до сучасних соціокультурних реалій.

9. З'ясовано, що творчість багатьох митців України в період формування її як незалежної держави характеризується «негативним» баченням – наповненістю апокаліпсичними, інфернальними, деструктивними мотивами. Це, з одного боку, є відображенням певного світосприйняття, з іншого, – намаганням викликати певну реакцію в інертному соціумі. Підкреслено, що вихід за межі соціально прийняттого у творах візуального

мистецтва зумовлений сповіданням принципу свободи творчості, утіленням власної думки, нівелюванням ролі опозиції «контроль – вплив» як проекції спілкування.

10. Констатовано, що у творчих проектах митців України актуалізується проблема межі реального/віртуального, оскільки відбуваються трансформації в культурі, пов'язані зі змінами соціокультурних якостей артефактів. Створення і сприйняття візуальних естетичних об'єктів переміщуються зі сфери безпосереднього контакту з артефактом-оригіналом до опосередкованої комунікації, що внаслідок усуває безпосередній контакт і ставить під сумнів сам феномен оригіналу. Як наслідок, розширюється доступ до об'єктів візуальної культури, примножуються способи міжособистісної активності в її художньо-естетичній спрямованості. Зазначено, що ця динаміка актуалізується митцями у зв'язку з неможливістю диференціювати в сучасній культурі достовірне буття і його віртуальні аналоги. Рефлексія проблеми втрати уявлень про цілісність світу посідає чільне місце у візуальних естетичних практиках, створених митцями України.

11. Визначено, що в сучасних умовах набуває актуальності посттравматична візуальна репрезентація, яка засвідчує можливість виходу невиражального в культурі в простір об'єктивної дійсності. Акцентовано на прагненні окремих митців відмовитися від піднесення й возвеличення минулого, у результаті чого трагічне змінюється іронічним у контексті творення нової культури. Зазначено, що переосмислення досвіду минулого сприяє примиренню з історичною спадщиною для можливості оцінити теперішнє й рухатися шляхом проектування та конструктивної розбудови, зокрема у візуальних практиках, майбутнього України.

Розкриття сутності процесів візуалізації в культурі кінця ХХ – початку ХХІ ст., виявлення проблемних місць в її осмисленні потребують подальшого аналізу специфіки культурно-мистецьких явищ на теренах сучасної України, визначення тенденцій їх розвитку. Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів і особливостей створення візуальних текстів та їх трансформації, реконструкції сенсів візуалізації в сучасній українській культурі. Подальшого опрацювання потребує термінологічний апарат культурології як науки щодо аналізу феноменів візуальної культури. Перспективним напрямом досліджень є подальше культурологічне осмислення різних аспектів візуалізації в культурі України, що сприятиме успішному втіленню теорії культури в культурно-мистецьких проектах і культурних практиках.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Марційчук Ю. І. Процеси візуалізації в культурі: сучасний дослідницький контекст / Ю. І. Марційчук // Культура України : зб. наук. пр. / Харків. держ. акад. культури ; за заг. ред. В. М. Шейка. — Харків : ХДАК, 2013. — Вип. 41. — С. 29–37.

2. Марційчук Ю. І. Зміни смислових акцентів у візуалізації образу Т. Г. Шевченка / Ю. І. Марційчук // Українська культура : минуле, сучасне, шляхи розвитку : зб. наук. пр. : наук. зап. Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту / упоряд. В. Г. Виткалов. — Рівне : РДГУ, 2013. — Вип. 19. — Т. 1. — С. 81–86.
3. Марційчук Ю. І. Конструюючи образ і зображення: соціокультурна специфіка візуалізації / Ю. І. Марційчук // Культура України : зб. наук. пр. / Харків. держ. акад. культури ; за заг. ред. В. М. Шейка. — Харків : ХДАК, 2014. — Вип. 44. — С. 59–66.
4. Марційчук Ю. І. Візуалізація як варіант образного моделювання України: пошуковий вектор національно-культурного розвитку / Ю. І. Марційчук // Культура і мистецтво у сучасному світі : наук. зап. КНУКіМ / Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. — Київ, 2015. — Вип. 16. — С. 30–37.
5. Марційчук Ю. І. Культуротворча активність соціальних акторів у побудові візуалізації та осмисленні її результатів / Ю. І. Марційчук // Science and Education a New Dimension : Humanities and Social Sciences. — Budapest, 2015. — Vol. III(8), Issue 52. — P. 15–18.
6. Марційчук Ю. І. Візуалізація як відображення трансформаційних процесів у культурі / Ю. І. Марційчук // Культура та інформаційне суспільство XXI століття : матеріали всеукр. наук.-теорет. конф. молодих учених, 18–19 квіт. 2013 р. — Харків : ХДАК, 2013. — С. 5–6.
7. Марційчук Ю. І. Візуалізація як спосіб фіксації культурного минулого (на прикладі візуального відображення музейних експозицій України у віртуальному вимірі / Ю. І. Марційчук // Культура у фокусі наукових парадигм : матеріали I всеукр. наук.-практ. конф. студ. та молодих науковців, 25–26 квіт. 2013 р. — Донецьк : ДонНУ, 2013. — Вип. 1. — С. 39–42.
8. Марційчук Ю. І. Візуалізація образу Т. Г. Шевченка (на прикладі кінематографічних проектів) / Ю. І. Марційчук // Візуальність в українській культурі : статус, динаміка, контексти : матеріали третьої всеукр. наук.-практ. конф., 9–10 жовт. 2013 р. — Черкаси : Брама-Україна, 2013. — С. 112–114.
9. Марційчук Ю. І. Візуальний текст у біографічних проектах / Ю. І. Марційчук // Постаць Тараса Шевченка та українська філософська культура : матеріали круглого столу філософського факультету (в рамках Шевченківського міжнар. літ. конгресу), 11 берез. 2014 р. — Київ : КНУ, 2014. — С. 20–21.
10. Марційчук Ю. І. Візуалізація національно-культурних змістів: пошуковий вектор інтеграції образу України / Ю. І. Марційчук // Культура та інформаційне суспільство XXI століття : матеріали всеукр. наук.-теорет. конф. молодих учених, 24–25 квіт. 2014 р. — Харків : ХДАК, 2014. — С. 7–8.
11. Марційчук Ю. І. Визуальная рецепция современности в контексте реактивации объектов индустриальной культуры / Ю. И. Марцийчук // Культурные тренды современной России : от национальных истоков к культурным инновациям. В 2 т. : сборник докладов

II всеросс. науч.-практ. конф. студ., аспирантов и молодых ученых, 17–18 апр. 2014 г. — Белгород : Изд-во БГИИК, 2014. — Т. 2. — С. 58–63.

12. Марційчук Ю. І. Візуалізація деструктивного: множинність моделей сенсотворення / Ю. І. Марційчук // Культура та інформаційне суспільство XXI століття : матеріали всеукр. наук.-теорет. конф. молодих учених, 22–23 квіт. 2015 р. — Харків : ХДАК, 2015. — С. 11.

13. Марційчук Ю. І. Актуальність формування візуальних компетенцій у сучасній культурі / Ю. І. Марційчук // Гуманітарний корпус : зб. наук. ст. з актуальних проблем філософії, культурології, педагогіки та історії. — Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. — Вип. 4. — С. 159–161.

14. Марційчук Ю. І. Візуалізація як прояв дихотомії «реальне-віртуальне»: культурологічний аспект / Ю. І. Марційчук // Мова. Наука. Культура : зб. наук. пр. за матеріалами міждисциплінарної наук.-практ. конф., присвяч. 85-річчю Харків. нац. техніч. ун-ту сільського господарства ім. П. Василенка, 10 черв. 2015 р. — Харків : «Міськдрук», 2015. — С. 761–768.

15. Марційчук Ю. І. Сюжети, рефлексії, пластичні й аудіовізуальні репрезентації травматичного минулого в культурному житті сучасної України / Ю. І. Марційчук // Культурологія та соціальні комунікації : інноваційні стратегії розвитку : матеріали міжнар. наук. конф., 26–27 листоп. 2015 р. — Харків : ХДАК, 2015. — С. 62–63.

АНОТАЦІЇ

Марційчук Ю. І. Процеси візуалізації в культурі незалежної України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата культурології за спеціальністю 26.00.04 – українська культура. — Харківська державна академія культури. — Харків, 2016.

У дисертації здійснено комплексне культурологічне дослідження процесів візуалізації в культурі незалежної України. Проаналізовано особливості візуалізації, визначено трансформацію дослідницької програми, що пов'язана з утвердженням «візуального повороту», в межах якої реалізується розкриття ознак сучасної культури. З позицій культурологічного підходу обґрунтовано методологічні засади, доведено необхідність інтеграції концептуальних ідей з метою виявлення специфіки візуалізації в культурі, детермінованості процесів сенсотворення в національно-культурному контексті.

З'ясовано, що здобуття Україною державної незалежності потребувало відповідного образного моделювання, створення образно-символічного ряду, в якому відображаються смисли національної ідентичності. Візуалізацію розглянуто як модус реконструкції змістів культури минулого в аспекті значимості для сучасної України. Визначено стратегічне значення візуалізації «деструктивного» і проблеми межі реального/віртуального.

Ключові слова: культура, культура незалежної України, культурологія, візуалізація, візуальне мистецтво, сенсотворення, візуальна комунікація, образне моделювання.

Марційчук Ю. И. Процессы визуализации в культуре независимой Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата культурологии по специальности 26.00.04 – украинская культура. — Харьковская государственная академия культуры. — Харьков, 2016.

В диссертации осуществлено комплексное исследование процессов визуализации в культуре независимой Украины. Проанализированы особенности визуализации, рассмотрена трансформация исследовательской программы, основанной на концептуальной идее «визуального поворота», в рамках которой реализуется раскрытие специфики современной культуры. На основе культурологического подхода определены методологические основы, обоснована необходимость интеграции концептуальных идей с целью определения детерминированности процессов визуализации в культуре, содержания смысловотворчества в национально-культурном контексте.

Отмечено, что обретение Украиной государственной независимости требовало соответствующего образного моделирования, создания образно-символического ряда, в котором отражаются смыслы национальной идентичности. Определено, каким образом культурные запросы и социальные идеи влияют на построение визуализации как формы сохранения и трансляции национально-культурных смыслов. Доказано непреходящее значение мирового культурного наследия, наряду с возрождением национальных традиций, для осуществления процессов визуализации в культуре.

Визуализация как модус реконструкции смыслов культуры прошлого рассматривается в аспекте значимости для современной социокультурной ситуации. Определены факторы, репрезентирующие образы прошлого, которые оставались невидимыми или видимыми в определенном аспекте. Выявлено стратегическое значение визуализации «деструктивного», рассмотрена проблема грани реального/виртуального, акцентировано на согласованности обозначенного с характеристиками современных социокультурных реалий.

Ключевые слова: культура, культура независимой Украины, культурологія, візуалізація, візуальне мистецтво, сенсотворення, візуальна комунікація, образне моделювання.

Martsichuk Yu. I. Visualization Processes in the Culture of the Independent Ukraine. – Manuscript.

Thesis for Candidate's Degree in Culturology, specialty 26.00.04 – Ukrainian Culture. — Kharkiv State Academy of Culture. — Kharkiv, 2016.

The thesis is concerned with multi-method culturological research of visualization processes in the independent Ukraine. Visualization features are analyzed; the transformation of the research program is determined that is associated with the establishment of “visual turn” within which the interpretation of the features of contemporary culture is implemented. Methodological principles are substantiated; the need to integrate the theoretical positions within the culturological analysis is identified to specify determinacy for the processes of creation of meaning in the national and cultural context.

It was found that having gained its state independence, Ukraine required its appropriate imaginative modeling, i.e. the creation of imaginative and symbolic lines, which reflect the meanings of the national identity. Visualization is considered as a reconstruction mode of the contents of culture of the past in respect of the significant aspect for the modern Ukraine. The strategic value of visualization of the “destructive” and challenges of the borderline between “real” and “virtual” are outlined; the coherence of the denoted to the characteristic features of modern social and cultural circumstances is emphasized.

Key words: culture, culture of the independent Ukraine, cultural studies, visualization, visual arts, creation of meaning, visual communication, imaginative modeling.